

Соња Трифуљеско¹

ПОЛИТИЧКА ТЕХНОЛОГИЈА "ОНЕСПОСОБЉЕНОСТИ"

Апстракт: У раду испитујем процес конституције "субјекта са инвалидитетом" кроз *Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* и друге законске акте усвојене у Србији у последњих неколико година. Реч је о документима захваљујући којима је дискусија о "инвалидности" начелно премештена из домена социјалне помоћи у домен људских права. Међутим, као што у раду показујем, поступак премештања "инвалидности" у домен људских права је код нас, пре свега, био подстакнут спољним утицајем, односно захтевима Европске уније у процесу придруживања, а не трансформацијом концепта "инвалидности" (од индивидуалног до друштвеног проблема), као што је то био случај у међународном контексту. То је имало суштински значај за процес конституције "субјекта са инвалидитетом" у Србији и његово локално обележје, што показујем кроз пример регулативе везане за образовање, запошљавање и породичне односе "особа са инвалидитетом".

Кључне речи: јавне политике, "онеспособљеност", "инвалидност", "субјекат са инвалидитетом", Србија, Европска унија, процес приближавања

Увод

Анализа јавних политика намењених једној маргинализованој друштвеној групи јесте један крајње незахвалан и надасве опасан подухват. Увек присутна могућност да се његови/њени критички погледи схвате као жеља за релегитимацијом неког опресивнијег поретка (или, још горе, у ту сврху искористе) јесте нешто што прети сваком истраживачу/ици. То би за мене било додатно поражавајуће, јер ја борбу за равноправност "особа са инвалидитетом" интимно доживљавам као своју. Међутим, управо ово последње ми је и дало подстицај да се упустим у један такав подухват и напишем овај рад.

У средишту моје анализе налазе се нека од кључних питања антропологије јавних политика (Shore & Wright 1997: 3). На који начин јавне по-

¹ sonjatrifuljesko@gmail.com

литике функционишу као инструменти управљања ("инвалидношћу")? Како конструишу своје субјекте ("особе са инвалидитетом") као објекте моћи? Коначно, којим средствима су кључне промене у дискурсу учинене ауторитативнима? Будући да епистемолошке и моралне вредности (на које сваки/а истраживач/ица друштвених и културних феномена неминовно реферира) нису увек компатибилне (Stoczkowski 2008), желела бих већ на самом почетку да нагласим да се овим радом ни на који начин не жели умањити успех који је покрет "особа са инвалидитетом" у Србији остварио у последњих деценију и по нити подрити ауторитет једног од највећих правних експерата у домену "инвалидности" у Србији, Дамјана Татића, са којим у једном тренутку рада улазим у критички дијалог. Рад такође није предлог неке будуће практичне политике. Његов основни циљ јесте да се ухвати у коштац са неким од кључних антрополошких проблема, да пружи допринос истраживању јавних политика из угла "инвалидности" и да покрене нека будућа академска преиспитивања у овом погледу.

Међутим, пре него што се упустим у овај подухват, желела бих да дам пар напомена о терминологији. У Србији још постоји велики степен неусаглашености у погледу терминологије у домену "инвалидности" (Татић 2008: 32). Терминологија сваке друштвене групе, па тако и "особа са инвалидитетом", рефлектује друштвене, институционалне и политичке идеале времена у којем је настала (Gordon & Rosenblum 2001: 6-10). У законским и другим званичним документима, али и у најширој употреби, поред назива који ја у овом раду користим ("особе са инвалидитетом"), присутни су и следећи термини: *инвалиди*, *хендикепирани*, *особе са сметњама у развоју*, *особе са посебним потребама*, *особе са онеспособљењем (онеспособљеношћу)*, *особе са умањеним или преосталим способностима* и други (Петровић 2006). Додатни узрок велике разноликости термина јесте, између осталог, и тешкоћа превођења енглеског термина *disability*, који се на српском јавља у неколико облика: као "инвалидност", "хендикеп", "онеспособљеност", "ометеност" (Ružičić 2004: 46). Па ипак, у кључним правним документима у домену "инвалидности", усвојеним у последњих неколико година, доминира израз "особе са инвалидитетом"². То је термин који заговара и један (значајни) део представника/ца покрета "особа са инвалидитетом" у Србији (Ružičić 2004: 45; Татић 2008), што је за мене био додатни подстицај да се, на овом месту, одлучим за његово коришћење. Наводници који прате изразе "особе са инвалидитетом", "инвалидност", "инвалидитет" производ су, пак, мог

² Узроци због којих је баш "инвалидност", са својом специфичном етимолошким вредношћу, одабрана да у српском језику преузме улогу енглеског термина *disability* остали су у овом раду неистражени.

разумевања ових термина (следећи Хола) као "прецртаних", што "упућује на чињеницу да они више нису употребљиви – "добри да се помоћу њих промишља" – у свом изворном и нереконструираним облику. Али будући да нису дијалектички докинути, и да не постоје други, у потпуности различити појмови који их могу замијенити, не преостаје нам ништа друго до ли промишљати помоћу њих – иако то сада чинимо преко њихових детотализираних или деконструираних облика, који уз то више и не дјелују унутар парадигме у којој су првобитно створени" (Hall 2001: 215-216).

"Особе са инвалидитетом": Србија и Европска унија

Почетак 90-их година 20. века, који је усвајањем *Закона о Американцима са инвалидитетом* обележио велику победу покрета "особа са инвалидитетом" (не само у САД, већ и шире), за Србију, па самим тиме и за њене "грађан(к)е са инвалидитетом", означио је почетак једног изузетно тешког периода. У таквим условима није било никаквог простора за отварање дебате о "инвалидности", ван дискурса "личне трагедије"³. Па ипак, један значајан корак у погледу редефинисања овакве концепције учињен је 1995. године, прихватањем *Стандардних правила Уједињених нација за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом*⁴ од стране Владе Савезне Републике Југославије⁵ (Tatić 2003: 3). Међутим, истакнутој подухвати у овом правцу предузети су тек након политичких промена 2000. године. Прокламацијом демократских начела, људска права и борба против дискриминације почињу да играју изузетно важну улогу на нашој политичкој сцени, што посредно доводи до увођења "инвалидности", схваћене у кључу људских права, на њен терен. Велику улогу у томе имао је процес придруживања и приступања Европској унији⁶. Разлог због

³ За више информација о теорији о "инвалидности" као "личној трагедији" в. Oliver 1993.

⁴ Доступно на: www.cilsrbija.org/ebib/StandardnaPravilaUNbrosura.pdf

⁵ СРЈ није, због санкција, учествовала у раду Генералне скупштине УН 1993. године када су Стандардна правила усвојена.

⁶ У *Одлуци о принципима, приоритетима и условима садржаним у Европском партнерству са СЦГ, укључујући Косово, према Резолуцији 1244 Савета безбедности Уједињених нација од 10. јуна 1999. године* (доступно на: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:227:0021:0034:EN:PDF), усвојеној средином 2004. године, као један од средњорочних приоритета ("чије се остварење очекује у року од три до четири") истакнуто је усвајање/имплементирање антидискриминаторне легислативе. Овом тврдњом се, међутим, не жели умањити значај доприноса припадника/ца покрета "особа са инвалидитетом"

којег питање положаја "особа са инвалидитетом" заузима тако важно место у политици ЕУ и због којег се поставља као једно од основних услова у процесима придруживања и приступања јесте његова повезаност са концептом људских права. Поштовање људских права чини основу идентитета ЕУ од почетка процеса његовог конструисања⁷ (Гаџановић 2009: 8). Борба против социјалне искључености и дискриминације јесте један од декларисаних циљева ЕУ (Гаџановић 2009: 66), а потпора ове тврдње се, између осталог, може пронаћи и у актуелној *Стратегији за паметан, одржив и инклузивни раст: Европа 2020*⁸.

На вебсајту *EUR-Lex*⁹-а, може се наћи готово 300 правних докумената ЕУ који се, непосредно или посредно, односе на "особе са инвалидитетом"¹⁰. У контексту процеса приближавања ЕУ изузетно је значајна *Директива Савета 2000/78/ЕК од 27. новембра 2000. којом се утврђује општи оквир за једнако поступање при запошљавању и занимању*¹¹, будући да су нека од њених решења искоришћена приликом израде *Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* (Татић 2007: 9), али и *Стратегије унапређења положаја особа са инвалидитетом у Србији 2007–2015*¹². Исти је случај и са *Директивом Савета 2000/43/ЕК од 29. јуна 2000. године која примењује начело једнаког поступања без обзира на расно и етничко порекло особа*¹³.

Многи од докумената ЕУ у области "инвалидности" се, у својим преамбулама, позивају на члан бр. 13 (консолидоване верзије) *Уговора о*

процесу редефиниције "инвалидности" у Србији, већ ми само намера да укажем на улогу коју су спољне политичке околности играле у свему томе.

⁷ Преиситивање проблематике која окружује његову конструкцију излазе ван оквира овог рада. Више о томе v. Гаџановић 2009.

⁸ Доступно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>

⁹ *EUR-Lex* је *online* база података која обезбеђује приступ правним и другим документима Европске уније који се сматрају јавним: <http://eur-lex.europa.eu/en/tools/about.htm>.

¹⁰ Овај податак је резултат претраге овог вебсајта, у којој је "инвалидност" употребљена као кључна реч: http://eur-lex.europa.eu/Result.do?RechType=RECH_eurovocTerm&term=disability&Submit=Search.

¹¹ Доступно на: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF

¹² Овај податак је пронађен у одговорима Владе Републике Србије на Упитник Европске комисије. Доступно на: www.seio.gov.rs/upload/documents/upitnik/odgovori_na-upitnik_ek.zip

¹³ Доступно на: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:180:0022:0026:EN:PDF

оснивању *Европске заједнице*¹⁴, у којем се каже да "Савет, који једногласно дела на основу препоруке Комисије и након консултовања са Европским парламентом, може предузети адекватну меру у борби против дискриминације засноване на полу, расном или етничком пореклу, религији или уверењу, *инвалидности*, старосном добу или сексуалној оријентацији"¹⁵ (наглашавање моје).

Такође, један члан (број 26) *Повеље о фундаменталним правима ЕУ*¹⁶ експлицитно се односи на "особе са инвалидитетом":

Унија препознаје и поштује права особа са инвалидитетом да стекну бенефит од мера креираних како би осигурале њихову независност, социјалну и професионалну интеграцију и учешће у животу заједнице (Charter of Fundamental Rights of the European Union).

Намера ЕУ да "особама са инвалидитетом" поклони посебну пажњу може се уочити и на основу одлуке да се 2003. година прогласи годином "особа са инвалидитетом", а пре свега, на основу стратегија (и акционих планова) директно замишљених да воде политику ЕУ према "особама са инвалидитетом". Међутим, како се стратешка документа ЕУ (*Нова стратегија у погледу инвалидности Европске заједнице*¹⁷ из 1996. године и *Стратегија 2010-2020*¹⁸ из 2010. године), експлицитно позивају на нека од кључних докумената Уједињених нација у домену "инвалидности" (први се ослања на *Стандардна правила Уједињених нација за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом*, а други на *Конвенцију о правима особа са инвалидитетом*), предност у овом раду добиће управо ови последњи, иако се њихова веза са домаћим документима јавних политика посматра, пре свега, из угла процеса приближавања ЕУ.

Антропологија јавних политика и "инвалидност"

Како Миленковић истиче, "(о)сновна претпоставка антрополошке анализе политика [у овом случају према "особама са инвалидитетом"]

¹⁴ Доступно на: eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12002E/pdf/12002E_EN.pdf

¹⁵ Овај члан измењен је Уговором у Ници 2001. године, а у оригиналном документу односио се искључиво на дискриминацију по основу националности (у питању је некадашњи члан 6): www.hri.org/docs/Rome57/Part1.html

¹⁶ Доступно на: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF

¹⁷ Доступно на: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1996:0406:FIN:EN:PDF

¹⁸ Доступно на: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF

[...] јесте да савремене јавне политике, планови, програми, визије или стратегије (генечки енг. *policies*) уместо некадашње магловите "културе" [...] настоје да регулишу и контролишу свеукупни живот у већем степену него што експлицирају. Јавне политике тиме постају култура сама и замењују је као предмет анализе" (Milenković 2008: 46-47). Оне јесу, заправо, "културе контроле" (Falk Moore 2005).

Јавне политике су, истичу Шор и Рајт, постале кључан инструмент у организацији савремених друштава. Оне данас захватају све сфере живота те буквално није могуће избећи њихов утицај (Shore & Wright 1997: 4). Њихов циљ јесте обликовање будућности једног друштва (Falk Moore 2005). Значај јавних политика се, међутим, додатно огледа у томе што оне чине много више од обликовања друштвеног живота. Јавне политике обликују и начине на које појединци/ке себе конституишу као субјекте (Shore & Wright 1997: 4), те се тако могу сматрати једним од кључних средстава "интернализације спољашњости" (Burdije 1999: 158). Оне класификују и категоришу грађане/ке, често саме тога несвесне, онемогућавајући им да на било који начин утичу на, односно контролишу дотични процес. Истраживање јавних политика се тако поставља као средство обраћања средишњим проблемима антрополошке дисциплине, као што су мрежа норма – институција, знање – моћ, реторика – дискурс и други (Shore & Wright 1997: 4).

Како Шор и Рајт истичу, јавне политике кодификују друштвене норме и вредности, артикулишу организујуће принципе једног друштва и предлажу његове моделе. Оне се, тако, могу употребити у сврху управљања понашањем људи (Shore & Wright 1997: 7), што ће рећи да су кључне за вршење моћи у фукоовском смислу те речи (Фуко 2005; Фуко 2006). Јавне политике су, сматрају Шор и Рајт, аналитички кључеви за разумевање читавог културног система и елемената на којем је он заснован. Оне су најочигледнији политички феномени, па ипак једна од њихових најосновнијих карактеристика јесте њихова маскираност објективним, неутралним, правно рационалним идиомима. Јавне политике се представљају као пуки инструменти промовисања ефикасности и ефикасности (Shore & Wright 1997: 8), што је сасвим и очекивано ако се оне читају у фукоовском кључу као моћ (Фуко 2006). Стављање политичког под неутрални плашт јесте, према Фукоу, кључна карактеристика модерничке концепције моћи. Она свој легитимитет гради на пребацивању политичког проблема у неутрални језик науке (која, потом, чини основу креирања институционалних процедура) (Shore & Wright 1997: 8-9), што се јасно може пратити на примеру "особа са инвалидитетом".

Ефективност политичке технологије се, међутим, не ослања само на екстерно потчињавање, већ и на оно интерно. На то нас јасно подсећа Фукоово двојако схватање термина субјект (Foucault 1983). Технике соп-

ства, засноване на ауторегулацији капацитета субјекта који је "нормализован" (односно "абнормализован") кроз моћ експертизе, постају, истичу Шор и Рајт, кључно средство савремених влада и либерално демократског начина управљања (Shore & Wright 1997: 9), а имају посебан значај када су "особе са инвалидитетом" у питању¹⁹.

Јавне политике се често користе као механизми за прикривање идентитета доносиоца/тељки одлука, односно као инструмент представљања нечијих субјективних циљева као колективних, универзалних и рационалних. Оне делају као легитимишуће средство, које не само да мапира ток будућих радњи појединаца/ки, већ такође служи и да утврди тај ток унутар неког ширег и универзалнијег низа циљева и принципа. Тиме се обезбеђује додатни ауторитет предузетих мера, али и отклања свака опасност од њиховог потенцијалног критичког разматрања, односно преиспитивања принципа на којима су оне засноване. Та преиспитивања се, уграђивањем циљева јавних политика у опште токове, буквално постављају као немогућа, јер, како Шор и Рајт истичу, нико не може критиковати "прави поредак ствари", а да то има успеха (Shore & Wright 1997: 10-12), односно да не изазове бурне реакције (Mosse 2006).

Језик и дискурс јавних политика намећу се као кључ за анализу архитектуре савремених односа моћи (Shore & Wright 1997: 12). Допринос који антрополози/шкиње могу дати истраживању политичких појава, сматра Пејли, остварује се, пре свега, кроз етнографски метод, затим кроз однос са људима ван формалних политичких институција и кроз усредсређеност на алтернативне доживљаје света. Тиме се осветљавају локална значења, дискурси који круже и променљиви облици моћи, обично одсутни у научној литератури о политичким процесима (Paley 2002: 469-470). Антрополошком анализом јавних политика може се добити особен увид у односе обликоване идејама јавних политика, омогућити плуралност перспектива коју институционални системи знања покушавају да онемогуће и довести у питање наводна хегемонија глобалних појава приказивањем разноликости локалних светова (Mosse 2006: 938). Наиме, истраживања су показала да процес имплементације транснационалних поставки варира од једног локалног контекста до другог и често продукује појаве које нису биле део оригиналног плана. Те нуспојаве су подједнако важне за антропологе/шкиње, колико и оне планиране, јер управо оне могу помоћи у повезивању локалног и глобалног контекста (Falk Moore 2005). Антрополошким фокусом на јавне политике утврђује се тако пут за истраживање "локализације" савремених глобал-

¹⁹ Предуслов за конструисање "инвалидности" као друштвене категорије била је њена елаборација у оквиру медицинског дискурса. Више о томе: Трифуљеско 2011.

них процеса (Shore & Wright 1997: 13), веома важног антрополошког проблема (Falk Moore 2005: 2), којем пребацивање "инвалидности" у контекст људских права у нашем законодавству може да буде један од доприноса.

С друге стране, сама анализа јавних политика "особа са инвалидитетом" у Србији може допринети разумевању социо-културне конструисаности "инвалидности", што, заправо, и чини највећи прилог који антропологија нуди "студијама инвалидности" (Reid-Cunningham 2009).

Напомене о методу

Како Шор и Рајт истичу, у антропологији постоји дуга традиција коришћења историјског материјала као вредног извора етнографских података, а документи јавних политика нису ништа друго до "културни текстови". Они могу послужити као средства класификације, затим као наративни инструменти који оправдавају или осуђују садашњи тренутак, или, пак, као реторичка средства и дискурзивне формације, чија је сврха да нечији глас оснаже, а други маргинализују (Shore & Wright 1997: 15), раздвајањем прихватљивих од неприхватљивих захтева, односно дефинисањем онога што може бити тражено у једном друштву и оних који могу нешто тражити (Paley 2002: 480-481).

За средишњи документ анализе јавних политика Републике Србије према "особама са инвалидитетом" одабран је *Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*²⁰, јер се он истиче као један од кључних производа вишегодишњих напора усмерених на гарантовање равноправности "особа са инвалидитетом" (Татић 2007: 7), односно усклађивања "прописа Србије са антидискриминационим прописима ЕУ у области заштите права особа са инвалидитетом" (Татић 2007: 9). Такође, то је и једини Закон који претендује да регулише све сфере живота "особа са инвалидитетом".

Поред *Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*, посебна пажња посвећена је и *Закону о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом*²¹, јер овај закон, као што и само његово име каже, тежи да регулише област запошљавања "особа са инвалидитетом". Коначно, доста простора посветила сам *Поро-*

²⁰ Овај закон усвојила је Народна скупштина Републике Србије 2006. године (Татић 2007: 7). Доступно на: www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/doc/zakoni/2006/2246-05.zip

²¹ Доступно на: www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2009/2241-08.zip

дичном закону²², будући да и сам Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом директно упућује на овај закон. Остала домаћа документа која се, посредно или непосредно, односе на "особе са инвалидитетом" сам одлучила да у овој анализи занемарим (изузимајући спорадичне референце), пре свега због ограничености простора овог рада²³.

Што се тиче међународних докумената јавних политика према "особама са инвалидитетом" примарни значај дат је *Стандардним правилима Уједињених нација за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом*. Разлог томе јесте чињеница да су поједина решења из *Стандардних правила УН* директни правни трансплант²⁴ унутар Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом (Татић 2007: 9), као и то да су она, све до усвајања *Конвенције о правима особа са инвалидитетом* 2006. године, руководила политиком ЕУ у домену "инвалидности"²⁵. Због тога су *Правила* изузетно значајна и из угла процеса приближавања Србије ЕУ, који, као што сам већ навела, сматрам за једног од најзначајнијих политичких подстицаја креирања савремене политике према "особама са инвалидитетом" код нас. У анализи ћу се делимично осврнути и на *Конвенцију о правима особа са инвалидитетом*,

²² Доступно на: www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2005/pdf_008_4023-04.zip

²³ Референца на "инвалидност" може се, поред наведених, пронаћи и у низу других законских аката донетих у периоду од 2005. године до данас (у *Закону о раду*, *Закону о високом образовању*, *Закону о здравственој заштити*, *Закону о јавним набавкама*, *Закону о забрани дискриминације*, *Закону о безбедности саобраћаја на путевима*, *Закону о планирању и изградњи*, *Закону о основама система образовања и васпитања*). "Инвалидност" се помиње и у Уставу Републике Србије из 2006. године, којим се забрањује дискриминација "по основу психичког или физичког инвалидитета": [www.predsednik.rs/mwc/pic/doc/Ustav %20Srbije.pdf](http://www.predsednik.rs/mwc/pic/doc/Ustav_%20Srbije.pdf). Такође, Србија је 2007. године усвојила и *Стратегију унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији 2007-2015*, али се референца на "инвалидност" може пронаћи и у другим стратешким документима (у *Стратегији смањења сиромаштва у Србији*, *Стратегији развоја социјалне заштите*, *Националној стратегији запошљавања*, *Националној стратегији за младе*, *Стратегији заштите жена од насиља*). Коначно, Народна скупштина Републике Србије је 2009. године усвојила и *Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом* и *Закон о потврђивању Опционог протокола уз Конвенцију о правима особа са инвалидитетом* (сви наведени закони доступни су на: www.parlament.gov.rs/akti/doneti-zakoni/doneti-zakoni.1033.html).

²⁴ Правни трансплант је термин Алана Вотсона за процес преноса правних решења из једне државе у другу (Wise 1990: 1).

²⁵ То се може закључити на основу *Нове стратегије у погледу инвалидности Европске заједнице*. Доступно на: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1996:0406:FIN:EN:PDF

као и на два стратешка документа ЕУ у области "инвалидности", али ће примарни значај бити дат управо *Стандардним правилима*, из горе наведених разлога.

Коме треба "инвалидитет"?²⁶

Према *Стандардним правилима УН* "инвалидитет" је:

заједнички (...) израз за велик број различитих функционалних ограничења која се појављују у свакој популацији сваке земље у свету. Људи могу бити са индивидуалним физичким, интелектуалним и чулним оштећењима, здравственим стањем или менталном болешћу. Оваква оштећења, стања или болести могу бити по својој природи нешто трајно или пролазно.

Дакле, "инвалидитет" се у *Стандардним правилима* дефинише као универзална карактеристика људског постојања, која се манифестује као *функционално ограничење* настало услед физичких, интелектуалних и чулних оштећења, здравственог стања или менталне болести. "Инвалидитет", дакле, премда очигледно изузетно сличан, није поистовећен са појединчевим/киним "оштећењем". О односу тог *функционалног ограничења* и друштва сазнајемо из једног другог, данас готово у потпуности маргинализованог концепта, а то је "хендикеп":

Термин "хендикеп" (handicap) значи губитак или ограничење могућности суделовања у животу заједнице равноправно с осталима. Он описује сусрет особе са инвалидитетом и њене околине. Сврха је овог термина наглашавање мањкавости у околини и у многим организованим активностима друштва, на пример у информисању, комуникацији, образовању, чиме се онемогућује равноправно суделовање особа с инвалидитетом.

"Хендикеп" је, дакле, "социјално ограничење", док је "инвалидитет" "функционално".

Оваква дефиниција је директно преузета из *Међународне класификације оштећења, инвалидитета и хендикеп*²⁷ Светске здравствене организације из 1980. године (Татић 2008: 36), која је изазвала бурне реакције организација "особа са инвалидитетом". Главни разлог њеног негативног пријема лежи у томе што се њоме индицира да инфериорна животна искуства и неповољни друштвени положај "особа са инвалидитетом" свој

²⁶ Непосредна инспирација наслова овог дела рада био је текст Стјуарта Хола (2001) "Коме треба идентитет".

²⁷ Више о овој Класификацији v. Татић 2008: 30-32.

корен имају у њиховим физичким/сензорним/менталним/ интелектуалним особеностима (Oliver 1993). Као резултат ове дискусије, већ у дефиницији из *Нацрта резолуције о једнаким могућностима особа са инвалидитетом*, публикованог 1996. године у склопу *Нове стратегије у погледу инвалидности Европске заједнице* уочава се значајна промена. Иако се, како је већ наведено, ова *Стратегија* директно позива на *Стандардна правила*, дефиниција "особа са инвалидитетом" у њој је суштински трансформисана. "Особа са инвалидитетом" из овог документа је:

свака особа са оштећењем физичке, сензорне, менталне или интелектуалне природе која се суочава са препрекама при учешћу на једнаким и једнако ефективним основама са свима другима у свим аспектима живота заједнице.

Ова дефиниција је даље разрађена у *Конвенцији о правима особа са инвалидитетом*:

[о]собе са инвалидитетом укључују оне који имају дугорочна физичка, ментална, интелектуална или чулна оштећења која у интеракцији са разним препрекама могу ометати њихово пуно и ефикасно учешће у друштву на једнакој основи са другима²⁸.

Ако се сада окренемо *Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*, видећемо у његовом члану 3, ставу 1. сличну, али ипак значајно различиту дефиницију:

израз "особе са инвалидитетом" означава особе са урођеном или стеченом физичком, сензорном, интелектуалном или емоционалном **о неспособљеношћу** које услед **друштвених или других препрека** немају могућности или имају ограничене могућности да се **укључе у активности друштва** на истом нивоу са другима, без обзира на то да ли могу да остварују поменуте активности уз употребу техничких помагала или служби подршке²⁹ (наглашавање моје).

Дамјан Татић³⁰, један од учесника у писању овог закона (Татић 2007: 11), истиче да ова дефиниција "особа са инвалидитетом" тежиште ставља "на чи-

²⁸ *Стратегија 2010-2020* у потпуности преузима дефиницију "инвалидности" из *Конвенције о правима особа са инвалидитетом*.

²⁹ Иста дефиниција јавља се и у *Стратегији унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији 2007-2015*.

³⁰ Дамјан Татић се сматра једним од највећих експерата у Републици Србији када су у питању права "особа са инвалидитетом". Он је докторирао управо на тему "Заштита људских права особа са инвалидитетом" (Татић 2008: 13), а о његовој репутацији сведочи и чињеница да је 2010. године изабран у експертско тело Уједињених нација задужено за праћење спровођења *Конвенције о правима*

Politička tehnologija „onesposobljenosti“

њеницу да су управо друштвене препреке оно што особе са инвалидитетом доводи у ситуацију неравноправности и да је инвалидност социјални, а не пуки медицински феномен" (Татић 2007:13). То га је навело да закључи да је "[о]ва законска дефиниција без сумње заснована на социјалном моделу приступа инвалидности³¹" (Татић 2008: 49). Ја се, међутим, не бих сложила са тим, а разлози који су ме навели на такав закључак могу бити јако корисни за разумевање начина на који је "субјекат са инвалидитетом" конструисан у оквиру правно-политичког дискурса Републике Србије.

Наиме, у дефиницији чланова организације *Union of the Physically Impaired Against Segregation*, твораца "социјалног модела инвалидности" (Oliver 2004), "инвалидност" је дефинисана на следећи начин:

неповољни положај или ограничење активности проузроковано савременом друштвеном организацијом која не узима или узима мало у обзир људе који имају физичко оштећење и тако их искључује из главног тока друштвених активности (UPIAS 1976, према Oliver 1996).

особа са инвалидитетом: www.blic.rs/Vesti/Politika/205382/Kandidat-Srbije-u-komitetu-UN-za-prava-invalida

³¹ "Социјални модел инвалидности" развија се од седамдесетих година 20. века. Настао је као реакција на тзв. "медицински модел приступа инвалидности" који је доминирао током већег дела претходног столећа. Према медицинском моделу, "инвалидност" је индивидуални проблем особе [због чега га Оливер (1996) назива "индивидуалним моделом"], будући поистовећена са појединчевом/кином телесном/интелектуалном/менталном особеношћу, коју карактерише одступање од норме. "Експерти, пре свих медицинске струке, раде на томе како да особу са инвалидитетом рехабилитују, оспособе за функционисање по мерилима "здравих", уклопе у тзв. нормалне животне оквире. [...] Уколико је то немогуће, онда се за ове особе организују посебне установе где ће о њима [...] бринути обучени стручњаци, претежно медицинске струке. (Татић 2008: 24-25). Као реакција на овакву ситуацију, долази до стварања "социјалног модела инвалидности", који "инвалидност", од личне карактеристике трансформише у друштвени феномен социјалне маргинализације и гетоизације особа са инвалидитетом. Да би се то остварило уводи се јасна разлика између "оштећења" и "инвалидности", након чега су активисти/киње могли/е да сву пажњу усредсреде на ово друго. Проблем престаје да буде појединац, који није прилагођен друштву и околини, и постаје само друштво, које не ствара једнаке могућности за равноправно учешће свих својих чланова (Татић 2008: 24-25). Поред "медицинског" и "социјалног" постоје и бројни други модели "инвалидности" (на пример, Нађијев модел, биопсихосоцијални модел, модел настанка инвалидности: Татић 2008: 27-30; односно најновији афирмативни модел: Swain&French 2000), као и бројне модификације "медицинског" и "социјалног" модела (нпр. Finkelstein), али будући да управо та два доминирају у литератури, одлучила сам да се овде ограничим на њихов приказ искључиво.

Осим тога што се ова дефиниција, за разлику од оне из нашег *закона*, односи искључиво на људе са "физичким оштећењем" (који су и створили "социјални модел", касније проширен да обухвати и особе са другим "врстама оштећења" v. Oliver 1996; Oliver 2004), суштинска разлика, по мом мишљењу, налази се у пореклу препрека које онемогућавају учешће "особа са инвалидитетом". Док творци "социјалног модела" говоре искључиво о друштвеним препрекама, аутори/ке нашег *закона* истичу да поред друштвених постоје и неке *друге*. Ту се, мора се истаћи, не мисли на потребу коришћења "техничких помагала или служби подршке", јер је та потреба, овом дефиницијом, јасно стављена у заграду. Које су то *друге препреке* није, међутим, овим *законом* дефинисано. Њихова величина се заправо и огледа у том неспецификовању, јер се оне, на тај начин, могу применити на читав низ најразличитијих ситуација. У сваком случају, једно је сигурно. Оне немају никакве везе са друштвом, што их чини потпуно неуклопљивим у "социјални модел инвалидности", који, као што смо видели, "инвалидност" посматра *искључиво* као друштвени проблем, чије је решење потребно тражити у правно-политичком домену. Уколико дефиницију из нашег *закона* упоредимо са оним горе наведеним из међународних докумената, увидећемо да концепт "оштећења" који је у њима присутан, а који "социјални модел" уводи, у овом *закону* не постоји³². Уместо њега, сусрећемо се са концептом "онеспособљености". То чини додатни проблем, уколико се присетимо да је "онеспособљеност" управо један од превода термина *disability*, баш као и "инвалидност". "Инвалидност" је, дакле, овим *законом* дефинисана таутолошки. "Особа са инвалидитетом" су једноставно "особа са инвалидитом". Мислим да нема потребе да наглашавам колики проблем то представља истраживачу/ици који/а има намеру да анализира шта та конструкција заправо подразумева. Тако, могло би се помислити да су аутори/ке ове дефиниције одлучили да се, следећи Џудит Батлер (2001), једноставно ослободе илузорног, квази-предискурзивног "оштећења" "социјалног модела" и од самог старта обрете централном проблему "инвалидности" виђене кроз призму "социјалног модела", односно баријерама које настају приликом интеракције појединца/ке и његовог/њеног окружења. Међутим, постављајући "онеспособљеност" као термин композицијски **паралелан** (уколико се упореди са горе наведеним дефиницијама из међународних докумената) "функционалном ограничењу" проузрокованом "оштећењем", односно самом "оштећењу" (јер баш као и функционално ограничење односно "оштећење", и "онеспособљеност" наилази на препреке), "инвалидност" је, заправо, суштински сведена на "оштећење".

³² О теоријским питањима које сам концепт "оштећења" намеће: Трифуљеско 2011.

Оправдање за такав поступак могло би се наћи у близости ове дефиниције са оном из *Стандардних правила*, понављам, једног од цитираног узора Закона. Међутим, ако се подсетимо да је *Европска стратегија*, настала само три године након *Правила*, ту дефиницију преобликовала, затим да је нацрт *Конвенције*, у чијем је раду један од аутора овог закона (Татић) учествовао, већ био готов, присуство овакве дефиниције 13 година након доношења *Правила* добија додатни значај за анализу конструкције "субјекта са инвалидитетом" у Србији. Њоме је, наиме, "инвалидност" јасно истакнута као обележје, односно својство особе, што потврђују и бројни чланови овог закона својом синтагмом "због његове инвалидности"³³. Коначно, то потврђује и терминологија ("особе са инвалидитетом"), која се фаворизује у кључним документима јавних политика у домену "инвалидности". Они/е које заступају дотични термин, истичу да се њиме на прво место ставља особа, односно да се "инвалидитет" (*урођена или стечена физичка, сензорна, интелектуална или емоционална онеспособљеност*) означава само као једна од *карактеристика* те особе (Tatić 2008: 32-33; Ружичић 2003: 31; Ružičić 2004: 45). Па ипак, на којем год месту *особа* била у тој конструкцији, "инвалидност", будући њена (а не *друштвена*) карактеристика, увек ће чинити неодвојиви део сопства "особа са инвалидитетом", што значи да је никакве промене у друштву неће уклонити, како "социјални модел" претпоставља.

Међутим, ту није крај проблема који дефиниција "инвалидности" из нашег закона намеће. Наиме, "инвалидност" схваћена као индивидуална карактеристика јесте нешто што припада биомедицинском дискурсу, јер је њено решење у третману појединца, а не у третману друштва. Овде је, пак, налазимо у правно-политичком дискурсу, што не би било могуће без схватања "инвалидности" и као друштвеног проблема. Без разумевања "инвалидности" у контексту друштвених препрека, њено премештање из медицинског дискурса у домен људских и грађанских права не би било могуће. Наиме, докле год је "инвалидност" била схваћена искључиво као последица појединчевих/киних карактеристика, она је била проблем медицине и сродних наука, те њено "решење" није било могуће тражити

³³ Примера ради навешћу члан 17, став 2, параграф 4 у којем се дискриминацијом "особа са инвалидитетом" приликом пружања здравствених услуга сматра: *свако узнемиравање, вређање или омаловажавање особе са инвалидитетом у току боравка у здравственој установи због њене инвалидности*. Осим ако не претпоставимо да би неко неког могао да узнемирава, вређа или омаловажа због тога што се ова/ј суочава са препрекама при учешћу у друштвеним активностима на истом нивоу са другима, што је, по мом мишљењу, - нонсенс, морамо прихватити да се "инвалидитет" овде односи на особу. Слични примери су у овом закону бројни.

у политичкој сфери. Тек развојем поменутог "социјалног модела инвалидности" и указивањем на значај друштвених препрека у животу "особа са инвалидитетом", омогућена је њена елаборација у контексту људских права. Преношење "инвалидности" у домен људских права у нашем законодавству, међутим, није била последица имплементације нових концепата које је покрет "особа са инвалидитетом" развио, већ, видели смо, спољњег утицаја, односно процеса приближавања ЕУ. Стога је "инвалидност" у оквиру нашег закона схваћена истовремено и као друштвени проблем, који је, пре свега, питање кршења људских права и као индивидуални проблем, везан за појединчеве/кине карактеристике. Управо је на тај начин омогућено да индивидуална својства "субјекта са инвалидитетом" наставе да играју централну улогу у процесу управљања њиме, упркос (новом) контексту људских права. То показујем у наставку, на примеру регулативе везане за образовање, запошљавање и породичне односе "особа са инвалидитетом".

Ексклузија инклузивног³⁴ образовања

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом експлицитно реферира на образовање "особа са инвалидитетом" у трећем делу (*Посебни случајеви дискриминације*), прецизније његовом одељку под називом *Дискриминација у вези са васпитањем и образовањем* (члан 18, 19. и 20.), и у четвртом делу (*Мере за подстицање равноправности особа са инвалидитетом*), сегментом о *Мерама за обезбеђивање равноправности у области васпитања и образовања* (члан 36).

Чланом 18. ставом 1. забрањује се "дискриминација због инвалидности на свим нивоима васпитања и образовања"³⁵.

Чланом 36. прописује се једна од мера за подстицање равноправности "особа са инвалидитетом":

³⁴ За проблем који инклузија и ексклузија у оквиру филозофске антропологије намећу в. О'Reilly 2005.

³⁵ Дискриминација се забрањује чланом 3, а нарочито, чланом 44. *Закон о основама система образовања и васпитања* из 2009. године. Доступно на: - www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/doc/zakoni/2009/2282-09.zip. Сама дискриминација схвата се у оквиру *Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* као свако прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства) у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а које се заснива на инвалидности или разлозима у вези са њом.

Politička tehnologija „onesposobljenosti“

Органи државне управе, територијалне аутономије и локалне самоуправе надлежни за послове васпитања и образовања дужни су да предузму мере, с циљем да васпитање и образовање особа са инвалидитетом постане интегрални део општег система васпитања и образовања.

Овај део *Закона* је директно писан по узору на *Стандардна правила* (Татић 2007: 24). Стога се члан 36. чини као доследна примена решења у документу УН, у чијем је шестом *Правилу* јасно истакнуто:

Државе треба да поштују принцип једнаких могућности за примарно, секундарно и терцијарно образовање деце са инвалидитетом, омладине и одраслих лица, интегрисаних у заједничко окружење. Оне треба да обезбеде да образовање особа са инвалидитетом постане интегрални део образовног система³⁶.

Инклузивно образовање је тако, чини се, и у *Закону* и у *Правилима* постављено је као *sine qua non* образовања "особа са инвалидитетом". За разлику од *Стандардних правила*, у којима се користи формулација *државе треба да* (што је и у складу са њиховом наменом као препорука), *Закон* говори о обавези. Инклузивно образовање није ствар потребе, већ обавезе наше државе.

Па ипак, постоје неке ограде. Оне се могу уочити у члану 19, ставу 2, где се каже да се *дискриминацијом* у образовању због "инвалидности" *не сматра*:

организација посебних облика наставе, односно васпитања за ученике, односно децу предшколског узраста, који због **недовољних интелектуалних способности** не могу да прате редовне наставне садржаје, као и упућивање ученика, односно деце предшколског узраста у те облике наставе односно васпитања, ако се уписивање врши на основу акта надлежног органа којим је утврђена потреба за таквим обликом образовања ученика, односно детета предшколског узраста³⁷ (наглашавање моје).

И *Правила УН* исказују неке резерве када се ради о образовној инклузији **свих** "особа са инвалидитетом". Имплицитно се констатује да поједини школски системи тренутно не задовољавају *потребе свих лица са инвалидитетом* и да се у том случају може размотрити "специјално образовање". Међутим, циљ једног таквог образовања, истиче се у *Правилима*, јесте припрема ученика за образовање у оквиру општег система

³⁶ Ово је поновљено и у *Конвенцији*.

³⁷ И *Закон основама система образовања и васпитања* чланом 6, као и чланом 27, дозвоља постојање специјалног (овде означеног као "посебног") образовања за лица са сметњама у развоју и са инвалидитетом.

школовања. Штавише, (д)ржаве треба да теже постепеној интеграцији специјалних образовних институција у општи систем образовања. Па ипак, (п)ризнаје се да се у одређеним случајевима специјално образовање **за сада** може сматрати најприкладнијим обликом образовања за неке ученике са инвалидитетима (наглашавање моје). На кога се ово односи, јасно је из следеће тачке *Шестог правила* где се истиче да:

(з)бог посебних потреба у комуникацији које имају глува или глуво/слепа лица, њихово образовање се можда може прикладније обезбедити у школама за таква лица или у специјалним одељењима и јединицама редовних школа. У почетној фази, нарочито је потребно посветити посебну пажњу културно осетљивом подучавању које ће резултирати ефикасном способношћу комуницирања и максималном независношћу глувих или глуво/слепих особа³⁸.

Шта тачно то "културно осетљиво подучавање" подразумева није дефинисано, али, чини се да, према ауторима/кама *Правила*, особе које не чују односно које не виде и не чују чине једну засебну социокултурну категорију, за чију инклузију у редовни систем школовања још увек не постоје неопходни услови. Међутим, ако имамо у виду претходну напомену, да циљ "специјалног образовања" треба да буде припрема ученика за образовање у редовним школама, односно да државе треба да теже (постепеној) интеграцији специјалних школа у општи систем образовања, онда је јасно да се њихово образовање у редовном школском систему сматра могућим, односно достижним, у одређеном временском интервалу.

Дакле, и *Закон* и *Правила* конструишу "посебне" ученике, међутим, оно што је за овај рад важно јесте то да "посебни" у *Закону* и "посебни" у *Правилима*, упрошћено речено, нису исте особе. Док *Стандардна правила* издвајају особе које не чују, односно не чују и не виде, нашим *законом* се истичу особе са тзв. "интелектуалним инвалидитетом". Међутим, за разлику од оних првих, чија инклузија није могућа због тренутне неприлагођености редовног образовног система њиховом "посебном начину комуникације", разлог за искључивање из редовног система образовања особа из члана 19. нашег *закона* јесу њихове личне "недовољне интелектуалних способности". "Инвалидност", тј. препрека (у погледу њиховог укључивања у редовне школе, односно укључивања у активности друштва на истом нивоу са другима), према *Закону о спречавању дис-*

³⁸ У *Конвенцији* су такође истакнута деца која не чују/не виде или не чују и не виде, али овде није било говора о специјалним школама и одељењима, већ се разумевање члана замагљује фразом у *окужењу које подразумева максималан академски и друштвени развој*. У *Конвенцији* нигде нема експлицитног говора о специјалном образовању.

криминације особа са инвалидитетом, није продукат друштвеног окружења, како нам то "социјални модел" поручује, већ личних својстава "особа са интелектуалним инвалидитетом", тј. њихове "недовољне интелектуалне способности". Будући да је "недовољна интелектуална способност" конципирана као датост која чини *препреку* за укључивање "особа са интелектуалним идентитетом" у редовне школе, никакве промене у окружењу неће довести до аболирања једне такве праксе³⁹.

Нечија "недовољна интелектуална способност" јесте тако једна од оних *других* препрека из дефиниције "инвалидности" у *Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*⁴⁰. Способност постаје организујући принцип домена "onesposobljenosti", делећи "особе са инвалидитетом", тј. "особе са onesposobljenosti" на "довољно способне onesposobljene"⁴¹ и "недовољно способне onesposobljene" (cf. Titchkosky 2003). Како се препрека партиципације у друштву тих "недовољно способних onesposobljenih" налази у њима самима, тј. њиховим особеностима, оно што пречи њихово укључивање у активности друштва на истом нивоу са другима јесу, на овај начин, нико други до они сами. *Органи [...] надлежни за послове васпитања и образовања дужни су да предузму мере, с циљем да васпитање и образовање особа са инвалидитетом постане интегрални део општег система васпитања и образовања*, а да ли ће то редовно образовање бити заиста доступно особи, међутим, не зависи, према *Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*, само од друштва, већ и од степена "индивидуалне оспособљености" особа, тј. да ли оне могу да прате редовне наставне садржаје. Уколико се утврди да код особе постоји недовољна интелектуална способност, онда дужност органа власти да њихово образовање постане интегрални део општег система васпитања и образовања престаје да важи, јер у том случају "инвалидност" није друштвени, већ искључиво индивидуални проблем.

Рад: посао или терапија?

³⁹ Овим се, још једанпут, потврђује моја хипотеза да је *Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* "инвалидност" сведена на "оштећење".

⁴⁰ [И]зраз "особе са инвалидитетом" означава особе са [...] *onesposobljenosti* које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају ограничене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима.

⁴¹ "Оспе са инвалидитетом" су, по дефиницији из овог закона, "оспе са онеоспобљеношћу", што значи да оне никада не могу бити "способне", већ само "способно онеоспобљене". Због тога се говори о новом концепту норме, који - производи нове субјекте.

Закон о спречавању дискриминације, својим 21. чланом, забрањује вршење дискриминације у запошљавању "особа са инвалидитетом"⁴², што, чини се, представља доследну примену тачке 1. седмог *Стандардног правила*:

Закони и прописи у области запошљавања не смеју бити дискриминаторни у односу на особе са инвалидитетом и не смеју стварати препреке за њихово запошљавање.

Занимљиво је да *Закон о спречавању дискриминације* забрану дискриминације проширује (у односу на *Правила*) и на пратиоца/тељку "особе са инвалидитетом"⁴³, који/а је очигледно схваћен/а угроженим/ом у истој мери колико и сама "особа са инвалидитетом"⁴⁴.

Као доследна примена предлога из тачке 2. седмог *Стандардног правила* (*Државе треба такође да подстичу послодавце да врше разумна прилагођавања како би се изашло у сусрет особама са инвалидитетом*⁴⁵) чланом 22, ставом 4. наведеног закона истиче се да се *дискриминацијом због инвалидности у запошљавању*, која се овим законом забрањује, сматра:

одбијање да се изврши техничка адаптација радног места која омогућује ефикасан рад особе са инвалидитетом, ако трошкови адаптације не падају на терет послодавца или нису несразмерни у односу на добит коју послодавац остварује запошљавањем особе са инвалидитетом.

У овом члану може се, тако, запазити разрада појма "разумних прилагођавања", истакнутих у *Правилима*, која на том месту нису ближе дефинисана. Законом се под разумним прилагођавањима сматрају прилагођавања чији су трошкови сразмерни у односу на добит коју послодавац оства-

⁴² И *Закон о раду*, усвојен 2005. године, експлицитно забрањује дискриминацију на основу инвалидности: www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/doc/zakoni/2005/007_3902-04.zip. Дискриминација на основу "инвалидности" у домену рада забрањена је и *Конвенцијом*.

⁴³ *Под пратиоцем особе са инвалидитетом, у смислу овог закона, сматра се свако лице, без обзира на сродство, које живи у заједничком домаћинству са особом са инвалидитетом и трајно јој помаже у задовољавању свакодневних животних потреба без новчане или друге материјалне накнаде.*

⁴⁴ У овом контексту могло би се тврдити да су дотичним решењем одређена права која су, као што ћемо видети, одузета одређеним "особама са инвалидитетом", пренета на њихове пратиоце/тељке, што најчешће значи њихове "родитеље без инвалидитета". То би могло навести на закључак да се овим чланом *Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* права, бар појединих "особа са инвалидитетом", суптилно враћају у домен "неинвалидности", одакле су силом (политичких) прилика на тренутак "умакла".

⁴⁵ У *Конвенцији* (члан 27) није експлицитно наведен послодавац, већ се државе обавезују на *обезбеђивање разумних адаптација на радном месту*.

рује запошљавањем "особе са инвалидитетом", што представља директни трансплант из *Директиве ЕУ о једнаком поступању и запошљавању*, која је у предговору *Закона* и наведена као један од узора (Татић 2007: 9).

Занимљиво је да, за разлику од области образовања, *Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* нису посебно дефинисане мере за подстицање запошљавања "особа са инвалидитетом", али је чланом 23, ставом 2. њихово постојање дозвољено. Те мере се, пак, налазе у посебном закону који се односи искључиво на професионалну рехабилитацију и запошљавање "особа са инвалидитетом", што га чини додатним материјалом за анализу процеса управљања "субјектима са инвалидитетом" у домену запошљавања.

*Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом*⁴⁶ заснован је на сличним начелима као и *Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*. Разлика се може приметити у изостављању става 4. *Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* (укључености особа са инвалидитетом у све процесе у којима се одлучује о њиховим правима и обавезама), односно додавању ставова 3. (подстицања запослености особа са инвалидитетом на одговарајућим радним местима и у одговарајућим условима рада⁴⁷) и 6. (родне равноправности особа са инвалидитетом).

Међутим, постоји још једна (важна) разлика међу начелима ова два закона. Наиме, у ставу 3. (члану 2.) *Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом* доследно се цитира став 3. (2. члана) *Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*, односно истиче се да се и овај *Закон* заснива на начелима **укључености особа са инвалидитетом у све сфере друштвеног живота на равноправној основи, али** уз један мали, а опет значајан додатак овој фрази, који гласи у **складу са професионалним способностима**⁴⁸ (наглашавање моје).

Професионална способност је норма која одређује да ли се неко уопште може запослити или одржати запослење:

Процена радне способности и могућности запослења или одржања запослења обухвата медицинске, социјалне и друге критеријуме којима се утврђују могућности и способности особе са инвалидитетом неопходне за укључивање на тржиште рада и обављање конкретних послова самостално или уз службу подр-

⁴⁶ Овај закон усвојен је 23. маја 2009. године, чиме је престао да важи стари закон о радном оспособљавању и запошљавању инвалида.

⁴⁷ Увођење овог става такође сматрам изузетно значајним за анализу политичке технологије "инвалидности" због његовог концепта одговарајућег радног места и одговарајућих услова рада, чији ће значај постати јасан у наставку рада.

⁴⁸ *Професионална способност* се не односи на "способност" појединца/ке да обавља неки одређени посао, већ на "способност" појединца/ке да врши *било који* посао.

шке, употребу техничких помагала, односно могућности запошљавања под општим⁴⁹ или под посебним⁵⁰ условима.

Особе чији је радни учинак мањи од једне трећине радног учинка запосленог на **уобичајеном радном месту** (наглашавање моје) се не могу запослити или одржати запослење ни под општим ни под посебним условима. За њих је, овим законом, створена установа *Радног центра*, који обезбеђује радно ангажовање као *радно терапијску активност* "особа са инвалидитетом". "Недовољно професионално способне онеспособљене особе" су тако, условно речено, "болесне", јер се њихово радно ангажовање сматра терапијом, лечењем. На овај начин се *Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* релегитимише стара веза "инвалидност" – болест⁵¹, коју поборници "социјалног модела инвалидности" деценијама покушавају да аболирају. Докле год се "инвалидност" схвата као болест, она представља проблем чије се решење налази у искључивој надлежности професионалаца/лки медицинских и сродних наука те га није могуће тражити у оквиру друштвеног и политичког делања.

За време радног ангажовања у радном центру особа са инвалидитетом остварује право на новчану помоћ из члана 21. овог закона што значи:

у висини од **20% од минималне зараде** утврђене у складу са прописима о раду месечно, за време трајања професионалне рехабилитације, ако се професионална рехабилитација изводи у **трајању од најмање 100 часова** и ако особа са инвалидитетом није корисник новчане накнаде на основу незапослености (ово последње се не односи на особе у радним центрима, јер оне немају статус незапослених лица, будући да је њихово запослење онемогућено овим законом).

Дакле, уколико органи вештачења прогласе нечији *радни учинак мањи од једне трећине радног учинка запосленог на уобичајеном радном месту*, та особа се не може ни на који начин **запослити**, већ једино **радно ангажовати**, у неком од радних центара, заједно са другим "недовољно професионално способним онеспособљеним особама", где ће за рад од минимум 100 часова добити 20% од минималне зараде. Овим се по ко зна који пут показује да је мрежа моћ-знање (која овим законом дефинише "професионалну способност", а тиме и њој имплицитну "недовољну

⁴⁹ Запошљавањем особа са инвалидитетом под општим условима сматра се запошљавање код послодавца без прилагођавања послова, радног места или послова и радног места.

⁵⁰ Запошљавањем особа са инвалидитетом под посебним условима сматра се запошљавање код послодавца уз прилагођавање послова, радног места или послова и радног места.

⁵¹ Више о томе: Трифуљеско 2011.

професионалну способност") директно уперена на расподелу (у овом случају финансијских) ресурса једног друштва.

Уколико се сада осврнемо на *Стандардна правила*, уочићемо да и она дозвољавају запошљавање у заштићеним јединицама:

За особе са инвалидитетом чије се потребе не могу задовољити на отвореном тржишту рада, алтернативу могу представљати мале јединице за запошљавање уз заштиту и подршку. Важно је да квалитет таквих програма буде процењен у смислу њиховог значаја и испуњења захтева за једнаке могућности запошљавања особа са инвалидитетом на тржишту рада.

На тај начин радни центри би, на први поглед, могли изгледати као доследна примена седмог *Стандардног правила*. Међутим, док је у *Закону реч о радном ангажовању, односно терапијској активности, у Правилима* се експлицитно говори о запошљавању. Такође, мале радне јединице су (баш као и специјалне школе), према *Правилима*, привремене установе, док су радни центри из нашег *Закона*, пак, трајне. Постојање *малих радних јединица* је последица недовољне флексибилности друштва (тржишта рада) да задовољи потребе неких "особа са инвалидитетом", а разлог постојања радних центара налази се у "онеспособљености" самих особа које се у њима ангажују, односно "недовољној професионалној способности" у односу на норму коју уобичајено радно место поставља.

"Недовољна професионална способност онеспособљене особе" јесте тако (уз претходно наведену "недовољну интелектуалну способност") још једна од оних *других* препрека из дефиниције "инвалидности" у *Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*⁵². Она је та која пречи укључивање [недовољно професионално способних онеспособљених особа] у *активности друштва на истом нивоу са другима*, а не друштво које *не узима или узима мало у обзир* "те" особе у дизајнирању уобичајеног радног места, како би поборници/киње социјалног модела тврдили/е. Лична својства "ових особа" су, према *Закону о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом*, извор проблема њихове незапослености, а не друштво. Због тога је за њих осмишљена радна *терапија* као *дуготрајан облик професионалне рехабилитације*, који би могао да им омогући приступ правима начелно гарантованим свим "особама с инвалидитетом". Међутим, докле год професионално не "оздраве", односно радно се не рехабилитују да добију довољно

⁵² Понављам: израз "особе са инвалидитетом" означава особе са [...] *онеспособљеношћу* које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају ограничене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима.

професионалне способности (више од једне трећине од уобичајеног радног учинка), њима ће право на рад бити *недоступно*.

С друге стране, ни означавање особе као "довољно професионално способне" не имплицира ослобађање од професионалне рехабилитације⁵³. Тиме се још једном афирмише схватање конструкције "особа са инвалидитетом" као *особа са [личном] онеспособљеношћу*. Да би се оне укључиле у *активности друштва на истом нивоу са другима*, "довољно професионално способне онеспособљене особе" *морају* дати лични допринос решавању индивидуално-друштвеног проблема који, према ауторима анализираних закона, чине "инвалидност". Управо захваљујући схватању да је порекло "инвалидности", премда схваћене и као друштвене препреке, *увек*, макар делом, у појединцу (јер су "особе са инвалидитетом" дефинисане као "особе са онеспособљеношћу") олакшава се управљање њоме (тј. субјектима који су њени носиоци). Да је та професионална рехабилитација класичан фукоовски пример био-моћи упућује и став 5. седмог члана у којем се каже да *[о]соба са инвалидитетом има обавезу [...] да сарађује са стручним радницима у току професионалне рехабилитације, запошљавања и рада и поштује радну и технолошку дисциплину* (наглашавање моје).

Како се та био-моћ конкретно испољава (**прихватање рехабилитације**, подсетићу, није опционално, већ **обавеза** "особа са инвалидитетом") дефинисано је чланом 13:

Професионална рехабилитација особа са инвалидитетом спроводи се применом мера и активности које обухватају:

- 1) каријерно вођење, професионално информисање, саветовање и индивидуални план запошљавања;
- 2) радно оспособљавање, доквалификацију, преквалификацију и програме за стицање, одржавање и унапређивање радних и радно-социјалних вештина и способности;
- 3) појединачне и групне, опште и прилагођене програме за унапређење радно-социјалне интеграције;
- 4) развој мотивације, техничку помоћ, стручну подршку, праћење и процену резултата професионалне рехабилитације;
- 5) индивидуални саветодавни рад, који укључује помоћ у прихватању сопствене инвалидности са становишта могућности укључивања у рад и поједине мере професионалне рехабилитације;
- 6) едукацију и тренинг семинаре за послодавце, стручна лица за радно оспособљавање и професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом и друга лица;

⁵³ Према члану 7, ставу 3, *особе са инвалидитетом су дужне да прихвате професионалну рехабилитацију*.

Politička tehnologija „onesposobljenosti“

7) предлоге и обуку за примену адекватних техничких и технолошких решења у циљу подизања ефикасности особе са инвалидитетом у учењу и раду, као и службе подршке;

8) друге активности.

Посебно бих се осврнула на тачке 2, 3, 4. и 5.

Већ у тачки 2. постаје јасно да професионална рехабилитација не обухвата само "радно оспособљавање" "онеспособљених особа", већ таргетира и њихове социјалне вештине (које се, у овом контексту, такође посматрају као узроци њиховог професионалног "онеспособљења"). "Онеспособљеност", дакле, подразумева и недовољно развијене социјалне "способности". Због тога су развијени програми унапређења радно-социјалне интеграције, о којима говори тачка 3, како би се "особа са инвалидитетом" "нормализовала", односно "оспособила" за интерперсоналну интеракцију у радном окружењу. Коначно, професионална рехабилитација таргетира и психу "особа са инвалидитетом", која такође утиче на професионалну "онеспособљеност". На овакав закључак наводе тачке 4. и 5. наведеног члана. У првој се каже да професионална рехабилитација између осталог обухвата развој *мотивације* особе (која је очигледно, према писцима овог закона, на ниском нивоу), а свој најексплицитни израз овакво једно поимање налази управо у 5. тачки у којој се каже да професионална рехабилитација обухвата индивидуални саветодавни рад, који укључује *помоћ у прихватању сопствене инвалидности са становишта могућности укључивања у рад*. Процес укључивања "особа са инвалидитетом" у активности друштва на истом нивоу са другима, уколико је он (у зависности од поседовања "довољних способности") уопше могућ, ни тада није *искључиво* резултат друштвених промена, како "социјални модел" имплицира. Он ће увек бити *и* питање решавања "индивидуалних проблема" које овај Закон везује за "инвалидност". То је, коначно, у складу са схватањем "инвалидности" као личне карактеристике особе која наилази на друштвене и друге препреке, како је она дефинисана Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом.

Људи-нељуди⁵⁴

Последња област на коју бих се фокусирала у овом раду јесте породични живот "особа са инвалидитетом". Њему је посвећен само један члан Закона о спречавању дискриминације. У ставу 1, члана 30. експлицитно се каже:

⁵⁴ Наслов је референца на опште место у теорији којим се истиче да није довољно бити биолошки човек да би се био *Човек* (Fabijeti, Maligeti, Matera 2002: 25).

Забрањена је свака дискриминација у остваривању права из брачних и породичних односа због инвалидности.

То је готово све што нам овај Закон поручује о породичним односима "особа са инвалидитетом" уз једну колосалну заграду, садржану у трећем ставу наведеног члана:

(д)искриминацијом у вези са брачним и породичним односима због инвалидности не сматра се ускраћивање или ограничавање права које је у складу са законом којим се уређују брачни и породични односи.

Како бих показала колике су размере ове малене формулације окренућу се сада Закону "којим се уређују брачни и породични односи", односно тзв. *Породичном закону*.

Овај закон је усвојен само годину дана пре *Закона о спречавању дискриминације*, односно 2005. године. Међутим, дискриминација *одређених* "особа са инвалидитетом" је у њему опште место.

Аналогно "интелектуалној способности" која се утврђује *Законом о спречавању дискриминације*, односно "професионалној способности" из *Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом*, *Породични закон* утврђује категорију "пословне способности" те имплицитно и "довољно пословно способних онеспособљених", односно "недовољно пословно онеспособљених субјеката".

Ко су ти "недовољно пословно способни онеспособљени" дефинише се у члану 146, ставу 1:

Пунолетно лице које због болести или сметњи у психофизичком развоју није способно за **нормално расуђивање** те због тога није у стању да се само **стара о себи** и о **заштити својих права и интереса** може бити потпуно лишено пословне способности⁵⁵.

Какво је то "нормално расуђивање" није овим Законом дефинисано, али је јасно да је оно суштински повезано са способношћу самосталног старања о себи, односно заштите сопствених права и интереса. Сходно томе се особи која *није способна за нормално расуђивање сопствена* права и интереси одузимају, разуме се, под изговором њене добробити. Наиме, ако особа не може сама да штити своја права и интересе, имплицира се

⁵⁵ Поред потпуног лишавања пословне способности, *Закон*, у члану 147, дефинише и делимично лишавање пословне способности, чија је пословна способност једнака пословној способности старијег малолетника. Па тако, *(п)унолетно лице које због болести или сметњи у психофизичком развоју својим поступцима непосредно угрожава сопствена права и интересе или права и интересе других лица може бити делимично лишено пословне способности*.

Породичним законом, најбоље за њу је да неко други тим правима и интересима управља.

Листа права и интереса која се одузимају особи која не може "нормално" да расуђује изузетно је дугачка. Ова особа не може да склопи брак (члан 18), нити да буде сведок приликом склапања брака (члан 300), а ни да добије уобичајено следећу посредништво у брачном спору (члан 230, став 2), уколико је већ била у браку за који је у међувремену покренута бракоразводна парница. Особа "која није способна за расуђивање" нема право да призна очинство (члан 46), да се сложи са признањем очинства уколико је она мајка дотичног детета (члан 48) односно дете (члан 49), затим да затражи увид у матичну књигу рођених и у другу документацију која се односи на њено порекло (члан 59, став 3), да одлучи да ли ће одржавати личне односе са родитељем са којим не живи (члан 61, став 4), да одлучи са којим ће родитељем живети (члан 60, став 4), да се сагласи са усвојењем (члан 98), да се сагласи са заснивањем хранитељства (члан 116). Она се ставља под старатељство (члан 124), нема право да предложи лице које ће јој бити постављено за старатеља/ку (члан 127), нити да истог тужи (члан 335). Старатељ/ка управља (члан 139, став 1) и располаже (члан 140, став 1) имовином, коју штићеник/ца није стекао/ла радом, а која се, уколико је то потребно, може употребити за издржавање штићеника/це или за неки други важни интерес (члан 140, став 3). Старатељ/ка може употребити приходе од имовине штићеника/це и за подмирење "оправданих трошкова учињених током обављања послова старатељства односно **за плаћање награде старатељу/ки**, а на основу одлуке органа старатељства" (члан 140, став 4) (наглашавање моје).

Дете особе која није способна за расуђивање може бити усвојено (члан 91.), без давања њене сагласности (члан 96), дато у хранитељство (члан 113, став 3), поново без икакве сагласности (члан 114), а биће стављено под старатељство *од дана пријема судске одлуке о лишењу пословне способности пунолетног лица* (члан 332). Сходно томе, особа лишена пословне способности нема права да усвоји дете (члан 100, став 2), да буде старатељ/ка (члан 128) или хранитељ/ка (члан 117), да заступа своје дете које је на хранитељству⁵⁶, да управља и располаже имовином детета, да издржава дете, да са дететом одржава личне односе и да, заједнички и споразумно са хранитељем/ком, одлучује о питањима која битно утичу на живот детета (члан 120).

Све ово је у директној супротности са основним начелом деветог *Стандардног правила* којим се експлицитно истиче:

⁵⁶ Чланом 113, ставом 2, дозвољено је да се *[х]ранитељство [..] може засновати и ако је дете под родитељским старањем, али има сметње у психолошко-физичком развоју или је дете са поремећајем у понашању.*

Државе треба да подстичу пуно учешће особа са инвалидитетом у породичном животу. Оне треба да се залажу за остварење њиховог права на лични интегритет, као и да обезбеде да особе са инвалидитетом не буду законима дискриминисане у погледу сексуалних односа, брака и родитељства⁵⁷.

Ако се има на уму став 2. другог члана *Породичног закона* у којем се каже *(с)вако има право на поштовање свог породичног живота* јасно је да су особе лишене пословне способности из овог Закона **нико**.

Оне не полажу права на сопствени идентитет [не могу мењати лично име (члан 346, став 1), и не могу дати сагласност са променом личног имена (члан 346, став 2)] нити на сопствено тело (не могу давати одобрење на предузимање медицинског захвата: члан 62, став 2). Они су "људи-нељуди".

Закон је чланом 148, чини се, ипак, предвидео враћање пословне способности:

Пунолетном лицу лишеном пословне способности може се вратити пословна способност када престану разлози због којих је оно било потпуно или делимично лишено пословне способности.

Међутим, ако имамо на уму да је особи првобитно одузета пословна способност, јер је процењено да, због сопствене недовољне *способности за нормалним расуђивањем*, проузроковане болешћу или "сметњом у психофизичком развоју", није у стању да се сама стара о себи и својим интересима, јасно је да је таква једна одредба за "особе са инвалидитетом" привид, јер би то значило да би иста мрежа моћи-знања, која је њихову "недовољну пословну способност" конструишала, требало, користећи исти концепт норме за расуђивање и развој, да је и деконструише.

Закључак

Везивањем "онеспособљености" за идентитет "особа са инвалидитетом", "способност" се устоличује као суверени владар домена "инвалидности" и свеорганизујући принцип управљања "особама са инвалидитетом". То није никаква новина, јер су програми нормализације нешто што је традиционално доминирало "инвалидношћу". Међутим, оно што су савремене политичке и друштвене промене генерисале јесте утврђивање

⁵⁷ Конвенцијом је држава обавезана на елиминисање дискриминације *особа са инвалидитетом у свим питањима везаним за брачне, личне односе и родитељство на основи једнакости са другима*.

"способности" као кључног инструмента диференцијације самих "особама са инвалидитетом". Наиме, како је, пре свега захваљујући процесу приближавају ЕУ, феномен начелног инсистирања на равноправности трансплантован и у Србију, "особама са инвалидитетом" је отворен пут ка приступу једном (малом) делу друштвених ресурса. Тиме је дат подстицај да односи моћи, који су претходно поделили "нормалне" од "абнормалних", односно "способне" од "онеспособљених", створе нове програме нормализације који ће додатно вршити нормирање ових других. Интелектуална, професионална, пословна "довољно/недовољна способност" само су неки од продуката овог процеса. Тако је дошло до стварања "недовољно способно онеспособљених особа", које су есенцијализоване као посебна врста људи-нељуди, чиме је њихов приступ домену људских права успешно доведен у питање. Међутим, ни сами "довољно способни онеспособљени" нису остали ван овог процеса. Њима је наметнут читав један низ захтева, које морају испоштовати уколико желе да одрже свој лиминални "привилегован" статус. На тај начин, они се директно укључују у ауторегулацију сопственог понашања, перпетуирајући своју "онеспособљеност" и оснажујући односе моћи који су им управо такву карактеристику на првом месту и доделиле.

Литература:

- Batler, Džudit. 2001. *Tela koja nešto znače: o diskurzivnim granicama pola*. Beograd: Samizdat B92.
- Burdije, Pjer. 1999. *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- O'Reilly, Dermot. 2005. "Social Inclusion: A Philosophical Anthropology". *Politics* 25 (2): 80-88.
- Fabijeti, Ugo, Roberto Maligeti & Vinčenco Matera. 2002. *Uvod u antropologiju. Od lokalnog do globalnog*. Beograd: Clio.
- Falk Moore, Sally. 2005. "Comparisons: Possible and Impossible". *The Annual Review of Anthropology* 34:1-11
- Finkelstein, Vic. "Modelling Disability". Непубликован рад. Електронско издање. Доступно на: <http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/finkelstein/models>
- Foucault, Michel. 1983. "The Subject and Power." Додато уз *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, приредили Hubert L. Dreyfus и Paul Rabinow. Chicago: University of Chicago Press.
- Фуко, Мишел. 2005. *Рађање биополитике. Предавања на Колеж де Франсу 1978-1979*. Нови Сад: Светови.
- Fuko, Mišel. 2006. *Istorija seksualnosti I. Volja za znanjem*. Loznica: Karpos.

- Gaćanović, Ivana. 2009. *Problem evropskog identiteta. Uvod u antropologiju Evropske unije*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Gordon, Beth Omansky & Karen E. Rosenblum. 2001. "Bringing Disability Into the Sociological Frame: A Comparison Of Disability With Race, Sex, and Sexual Orientation Statuses". *Disability and Society* 16: 5-19.
- Hall, Stuart. 2001. "Kome treba identitet", *Reč* 64: 215-231.
- Milenković, Miloš. 2008. Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma – pogled iz antropologije. Deo prvi: o "očuvanju" identiteta. *Етноантрополошки проблеми* 3 (2): 45-57.
- Mosse, David. 2006. "Anti-social anthropology? Objectivity, objection, and the ethnography of public policy and professional communities". *Journal of the Royal Anthropological Institute* 12: 935-956.
- Oliver, Michael. 1993. *The Politics of Disablement*. Houndmills: The Macmillan Press Ltd. Електронско издање. Доступно на: http://www.disabilityarchive.leeds.ac.uk/authors_list.asp?AuthorID=133&author_name=Oliver%2C+Mike
- Oliver, Mike. 1996. "Defining impairment and disability: issues at stake". У: *Exploring the Divide*, edited by Colin Barnes and Geof Mercer. Leeds: The Disability Press, 1996: 29 -54. Електронско издање. Доступно на: <http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/Oliver/ex%20div%20ch3.pdf>
- Oliver, Mike. 2004. "The Social Model in Action: if I had a hammer". У: *Implementing the Social Model of Disability: Theory and Research*, edited by Colin Barnes and Geof Mercer. Leeds: The Disability Press: 18-31. Електронско издање. Доступно на: <http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/Barnes/implementing%20the%20social%20model%20-%20chapter%202.pdf>
- Paley, Julia. 2002. "Toward Anthropology of Democracy". *Annual Review of Anthropology* 31:469-96
- Петровић, Јасмина. 2006. "Језик инвалидности и доминантни теоријски оквири проучавања као индикатор социјалног положаја особа са инвалидитетом". *Зборник радова Филозофског факултета* 36: 259-270.
- Reid-Cunningham, Allison Ruby. 2009. "Anthropological Theories of Disability".
- Ружичић, Милица Мима. 2003. Речник инвалидности: ка једнакости у јавном говору. Нови Сад: Дневник – Центар Живети усправно – Новосадско удружење студената са хендикепом.
- Ružičić, Milica Mima. 2004. "O jeziku i terminologiji invalidnosti". *Hereticus* 3: 45-48.
- Shore, Cris & Susan Wright. 1997. "Policy: A new field of Anthropology". У: *Anthropology of policy: critical perspectives on governance and power*, приредили Cris Shore & Susan Wright. New York: Routledge.

- Stoczkowski, Wiktor. 2008. The 'fourth aim' of anthropology: Between knowledge and ethics. *Anthropological Theory* 8: 345-357.
- Swain, John & Sally French. 2000. "Towards an Affirmation Model of Disability". *Disability & Society* 15: 569-582.
- Tatić, Damjan. 2003. Увод у: *Ključ za jednakost. Standardna pravila Ujedinjenih nacija za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom*. Beograd: Centar za samostalni život invalida Srbije.
- Татић, Дамјан. 2007. Предговор у: *Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*.
- Tatić, Damjan. 2008. *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, Beograd: Službeni glasnik.
- Titchkosky, Tanya. 2003. "Governing Embodiment: Technologies of Constituting Citizens with Disabilities". *The Canadian Journal of Sociology* 28 (4): 517-542.
- Трифуљеско, Соња. 2011. *Од телесне разлике до "инвалидности" у савременој Србији: између дискурса и искуства*. Необјављени мастер рад. Универзитет у Београду.

Primljeno: 11.07.2012.

Prihvaćeno: 01.09.2012.

Sonja Trifuljesko

POLITICAL TECHNOLOGY OF "DISABILITY"

In the paper, I analyze the ways in which "subjects with disabilities" are constructed by the *Law on Prevention of Discrimination against Persons with Disabilities*, as well as by other legal documents, adopted in Serbia in the last couple of years. They are the ones which have, in principle, displaced the discussion on "disability" from the domain of social aid into the human rights domain. However, as I have shown in the paper, the procedure of shifting "disability" into human rights area in Serbia has been, above all, prompted by the external influence (i.e. by requirements of the European Union in the approximation process), and not by the alteration of the "disability" concept (from individual to social problem), as it was the case in international context. This has had a crucial significance for the constitution process of "subject with disability" in Serbia and its peculiarity, which I will demonstrate in the sphere of education, work and family relations.

Key words: policy, "disability", "subjects with disabilities", Serbia, European Union, the approximation process